

УДК 81'23

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ВИМІРУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: КОНЦЕПТОСФЕРА МОВНИХ ЗАСОБІВ ВПЛИВУ

Аліна Андрощук
(Київ, Україна)

Об'рунтовано необхідність суттєвих змін та оновлення усталених систем мовної підготовки враховуючи сучасні вимоги практичного використання мови та лінгвістичний контекст сучасної бізнес-освіти в цілому.

Ключові слова: концептосфера, генеративна лінгвістика, трансформація, дискурс, дескриптивна, когнітивна структури.

Обоснована необходимость существенных изменений и обновления существующих систем языковой подготовки учитывая современные требования практического использования языка и лингвистический контекст современного бизнес-образования в целом..

Ключевые слова: концептосфера, генеративная лингвистика, трансформация, дискурс, дескриптивная, когнитивная структуры.

Proved the need of substantial changes and new development of stable systems of linguistic preparation according to the modern requirements of the practical use of language and general linguistic content of the modern business-education.

Key words: concept sphere, generative linguistics, transformation, discourse, descriptive, cognitive linguistics.

Постановка проблеми. Навчально-виховний процес та процес професійної підготовки спеціалістів спрямовано на підготовку культурної еліти сучасного суспільства. Для педагога важливим завданням є розуміння закономірних зв'язків, які існують між розвитком, вихованням та навчанням студентів; розробка на цій основі методологічних, теоретичних та методичних проблем становлення сучасного інтелектуального висококваліфікованого фахівця у будь-якій галузі матеріального чи духовного виробництва. Сьогодні надзвичайно важливим є аналіз попиту на освітні послуги, особливо в умовах інтеграції до європейського наукового та освітнього простору. Тому, задля підвищення спроможності до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, підняття конкурентоспроможності європейської вищої школи, значна увага приділяється вивченню іноземних мов та перекладу.

Мета статті: розглянути концептосферу мовних засобів впливу, об'рунтувати необхідність створення нової системи мовної підготовки.

Актуальність дослідження. Сучасний етап у розвитку лінгвістичної науки характеризується докорінною зміною базової наукової парадигми, поворотом до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Виникає об'єктивна необхідність досліджувати мову в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. Про виникнення психолінгвістики офіційно було оголошено в 1954 р. в США на спільному семінарі спеціалістів з психології, лінгвістики та теорії інформації. Учасники семінару зробили спробу опертися в лінгвістичному аспекті спочатку на дескриптивну (описову) лінгвістику (тобто таку, яка не передбачає будь-яких спроб знайти в мові логічні зв'язки, а лише описує у деталях, як і що в мові є); потім психолінгвісти переключилися на трансформаційну породжуючу модель Н. Хомського (генеративну лінгвістику), і після цього - на когнітивну лінгвістику (в якості модельних конструктів виступають когнітивні структури і процеси в свідомості людини). Відповідно здійснився перехід від дослідження слів до вивчення речень в трансформаційному аспекті і далі - до тексту (дискурсу).

Виникнення генеративної лінгвістики у мовознавстві в другій половині ХХ ст. ознаменувало початок нової епохи в науці про мову. Генеративна (породжуюча) лінгвістика виникла на основі ідей Ноама Хомського (Чомського), які вперше були висловлені їм в 1957 р. Її створення виявилось реакцією на біхевіористські орієнтовані, емпіричні за своєю сутністю і таксономічні за своєю метою методи дистрибуційного аналізу (на фонологічному й морфологічному рівнях) і аналізу по безпосередньо складовим (на синтаксичному рівні), орієнтовані на вивчення заданих, статичних ланцюжків мовних елементів та виявлення в них інваріантних одиниць (фонема, морфема, синтаксичні конструкції тощо) та їх класів. Тепер набувають значення висунуті принципи динамізму, дедуктивного конструктивізму і раціоналізму. Головною одиницею мови була проголошена не фонема або морфема, а речення, розглянуте з погляду процесів його породження з елементарних абстрактних одиниць на основі чітких правил виводу (формаційних правил) і правил перетворення (трансформаційних правил). Першою версією лінгвістичної концепції Н. Хомського стала трансформаційна породжуюча граматики. Вона була побудована у відповідності із дедуктивно-аксіоматичними принципами розгортання логічних обчислень.

Хомський стимулював різкий, революційний поворот в американській, а потім і світовій лінгвістиці до динамічного розгляду мови з урахуванням даних психології (особливо когнітивної). Він висунув ідеї про вродженість мови, про відмінність лінгвістичної компетенції її вживання.

Проте не тільки невизначеність методів дослідження в психолінгвістиці утруднює діяльність педагога. Але й пізнання новітніх трендів економічного та соціального середовища вимагає додаткових зусиль. Підготовка креативної мовної особистості, на думку автора, потребує нових освітніх технологій на основі аналізу міжнародної, української мовної картини і постулатів гуманізації освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблеми мовної культури хвилювали дослідників минулих століть. Зокрема, А.Павловський зробив спробу узагальнити мовні правила і створив малоросійську граматику. У працях ХІХ ст. значну увагу науковці приділяли ораторському мистецтву, красі слова. З утвердженням української мови як державної на території України розширилося

коло її використання. Це спричинило появу чималої кількості помилок і знизило рівень мовної культури. Серед сучасних дослідників, праці яких спрямовані на підвищення культури спілкування і мовної культури, виділяються: Б. Антоненко-Давидович, В. Берков, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, О. Сербенська, Ф. Хміль, Т. Чмут, С. Шевчук та ін.

Виникнення когнітивної лінгвістики спричинило широке впровадження терміну *концепт* у лінгвістичних дослідженнях. Попри велику кількість наукових розвідок із теми, на сьогодні теорія лінгвістичного концепту перебуває в стані формування, а сам термін потребує уточнення. Через те вбачаємо актуальним дослідження концепту загалом, а також способи його вираження в мовній картині світу зокрема.

Під концептом розуміємо фіксоване поняття в свідомості людини. Виходячи з того, що людина мислить концептами, комбінуючи їх і здійснюючи в рамках їх поєднань глибинні предикації, формуючи нові концепти в ході мислення, мислення трактуємо як розумову операцію концептами. Відтак розглядаємо концепт як глобальну абстрактну одиницю, що становить квант структурованого знання.

Концепти – це ідеальні сутності, які формуються в свідомості людини на основі факторів: з її безпосереднього чуттєвого досвіду – сприйняття дійсності органами чуття; з безпосередніх операцій людини з предметами, з її наочної діяльності; з розумових операцій людини з іншими концептами, що вже існують в її свідомості – такі операції можуть спричинити до виникнення нових концептів; з мовного спілкування (концепт може бути повідомлений, роз’яснений людині в мовній формі, наприклад, у процесі навчання, в освітньому процесі); із самостійного пізнання значень мовних одиниць, що засвоюються людиною (дитина питає, що таке демократія; доросла людина дивиться значення невідомого слова в словнику й так знайомиться з відповідним концептом).

Важливою теоретичною проблемою є визначення національної специфіки концептів. У концептуальній сфері різних народів спостерігається значно більше схожості, ніж у мовній сфері. Саме спільність значної частини концептосфер забезпечує те, що, перекладаючи з однієї мови іншою, перекладач усвідомлює концепт мови оригіналу, а потім прагне дібрати мовні засоби, що найбільш адекватно передають цей концепт у перекладі. Дослівний переклад текстів – свідчення істотної спільності концептосфер народів, що близькі за рівнем соціально-економічного розвитку. Мовні одиниці, що репрезентують концепт, багато в чому визначають національний підхід до проблеми, виражають особливості етнічної ментальності.

Аналіз репрезентації одного й того ж концепту в різних мовах дозволяє виявити національну специфіку мовних систем, що виявляється в різних способах його представлення мовними засобами, а також у ступені потреби або узагальненості репрезентації концепту в різних мовах, в кількості й наборі лексем, поєднань лексем, фразеологізмів на його позначення, в рівні абстракції, на якому концепт представлений в тій або іншій мові.

Суспільні відносини між людьми знаходять своє відображення у всіх мовах, однак відбувається це по-різному. Наприклад, в європейських мовах такі відносини між людьми передаються в основному лексично й лише опосередковано граматично, тобто факультативно. В японській та корейській мовах подібні відносини виражаються не тільки лексично, проте й граматично, відповідний елемент значення в багатьох випадках є обов’язковим.

Існує й прийом спеціалізації дискурсу, який полягає в дослідженні й доведенні до студентів лінгвістичних особливостей мов. Багато праць, присвячено лінгвістичній ввічливості в загальному плані й вживання японських ввічливих категорій зокрема. Російський дослідник В.М. Алпатова в своїй праці “Категории вежливости в современном японском языке, “Япония: язык и общество” аналізує японську традицію ділової й повсякчасної ввічливості. Саму систему ввічливих виразів в японській мові прийнято називати кэйго, й по термінології В. М. Алпатової, кэйго прийнято розділяти на категорію гоноративу, з подальшим її поділом на сонкейго (гоноративні ввічливо-суб’єктивні форми, і кендзього (депрецвативні-скромні, чи ввічливо-об’єктивні форми), й категорію адресиву – тейнейго (нейтрально-ввічливі форми), які включають бикаго (цей термін вперше було використано японським лінгвістом Цудзимура Тосики в роботі “Структура й характеристика ввічливих форм японської мови” (1977), й інтерпретація його полягає в “прикрашена мова”). Суттєвим моментом є існування в японській мові чоловічої та жіночої мови як двох підсистем [9, с.4].

У середині ХХ ст. учені звернули увагу на вплив екстралінгвістичних факторів на мови народів світу. В 40-х і 50-х рр. в працях антропологів-лінгвістів було відмічено, що стаття у дискурсі грає важливу роль в різних мовних ситуаціях. Російський вчений В.Г. Борботько акцентує увагу на загальних принципах організації мови й мовлення, а також можливості розуміння універсальї без акцентування на денотацію й конотацію. Тобто всі ми люди і маємо поважати один одного і для вираження цього є мова [2, с.12].

Викладач-філолог створює лінгвістичний контекст освіти, насичений як культурою рідної мови так й мов світу. Мова виконує ряд функцій. Перш за все – комунікативна, для спілкування людей. З комунікативною функцією пов’язана об’єднуюча: мова об’єднує людей, є основою розвитку їхньої діяльності. Мислеоформлююча функція – засобами мови виражаємо свої думки. Пізнавальна – через мову пізнаємо світ. Номінативна, або означаюча – називаємо все, що нас оточує; при цьому важливе позначення словом не тільки окремого предмета, а й категорій, загальних зв’язків між предметами, і цьому мовлення виконує також функцію узагальнення. Виразальна – через мову людина розкриває свій інтелект, свої здібності. Емоційна – для виявлення емоцій і почуттів. Комунікативна функція мовлення дозволяє встановлювати контакти між людьми. В комунікативній функції можна виділити три аспекти: інформаційний (мова виступає як засіб передачі інформації від однієї людини до іншої і від покоління до покоління); виразний (засіб передачі почуттів, відносин; при цьому велике значення мають інтонація, експресивні, паралінгвістичні складові – жести, міміка, пантоміміка); мовлення як спонування до дії, волевиявлення.

Мовлення виступає не тільки в формі усного чи писемного вираження, але й у своєрідній формі внутрішнього мовлення. Основною ознакою внутрішнього мовлення є його беззвучність. Часто людина говорить сама із собою, “для себе”, беззвучно обговорює стан, який склався, намір або думку. Цей “внутрішній голос” стає особливо помітним, коли людина знаходиться в ситуації логічного ускладнення або морального протиріччя. Лабораторно підтверджено, що, як тільки людина стикається з необхідністю вирішення розумової задачі, різко зростає електрична активність мовнорухових м’язів, що підтверджує факт існування внутрішнього мовлення. Таким чином, внутрішнє мовлення пов’язане,

з одного боку, з формуванням думки, а з іншого – з самосвідомістю особистості, з концептами, що вже сформовані у свідомості людини на основі факторів: з її безпосереднього чуттєвого досвіду її відчуттями, установками та потребами.

Для тих, хто використовує у своїй професійній діяльності англійську мову, останнім часом все більшого значення набуває необхідність володіння саме основами ділового мовлення. Звідси виникла потреба у вивченні ділової англійської мови студентами різних спеціальностей, і, в першу чергу, економічних. З огляду на програму з англійської мови для професійного спілкування перед ВНЗ ставиться завдання підготувати фахівців, які володіють іноземною мовою на рівні B2 (або на рівні B2+ з розвитком окремих необхідних умінь на рівні C1), що, зокрема, передбачає формування вмінь фахової комунікації в монологічній формі. Специфічним видом професійно спрямованого монологічного мовлення, актуальним для студентів економічних ВНЗ, є індивідуальна презентація з широкого кола проблем в академічній або професійній сфері (“English for Specific Purposes (ESP), National Curriculum for Ukrainian Universities”).

Зважаючи на те, що в сучасних умовах спілкування все більше набуває ознак ділового, то і завдання розв'язуються викладачами вузів з урахуванням особливостей підготовки спеціалістів для певної сфери діяльності. В навчальному процесі ми використовуємо комплекс різноманітних видів робіт, пов'язаних з тематикою ділового мовлення, таких як усна розповідь, бесіда, презентація, моделювання ділових переговорів, диспут, рольова гра, переказ, переказ-переклад з використанням спеціальних термінів науково-професійного стилю з метою формування нових концептів (понять) ділового спілкування в сучасних ринкових умовах.

Для розвитку усного ділового мовлення пропонуються як традиційні професійні рольові ігри, так і розв'язання змодельованих проблемних ситуацій, монологічні висловлювання та діалоги з визначеною тематикою. Для розвитку писемного ділового мовлення нами використовуються такі види навчальної діяльності як написання різних видів ділових паперів, переклад ділових листів, реферування та анування наукових статей. Це передбачає ознайомлення студентів з відповідними спеціальними галузевими словниками та довідниками. Розвитку умінь працювати з науковим галузевим текстом сприяють вправи на переклад з англійської на українську та з української на англійську. Значна увага приділяється роботі студентів з фаховою літературою (з економіки, менеджменту, екології, психології, права тощо) з вишукуванням і тлумаченням окремих термінів.

Однією із форм роботи з термінами є укладання рукописного англо-українського та українсько-англійського тлумачного словника термінів з певної спеціальності. Це передбачає не механічне переписування термінів з раніше укладених словників, а самостійна пошукова робота, яка вимагає опрацювання підручників, карткування, переклад, і навіть з'ясування (по можливості) походження слова-терміну та його тлумачення. Ця робота дає можливість зрозуміти суттєвість того чи іншого концепту та значення тлумачних словників, вчить уважному ставленню до слова-терміна, робить вищезазначені словники повсякденними посібниками у навчальній діяльності студентів, сприяє істотному підвищенню якості їх знань, активізує не лише процес засвоєння усної та писемної мови, а також мисленнєву діяльність студентів, готуючи їх до

майбутньої праці в обраній галузі діяльності. Для суттєвого підвищення ефективності занять з іноземної мови необхідно використовувати такі його форми, які забезпечують індивідуалізацію навчання, постійну активність як викладача, так і кожного студента. В ході мовної підготовки спеціалістів викладач має навчити основам спілкування й етиці спілкування.

Такий підхід до організації заняття, як показує практика, потребує зміни традиційної системи організації навчального процесу. Якісно нова система навчання іноземній мові повинна забезпечити створення таких психологічно-педагогічних умов навчання, які б відповідали індивідуальним особливостям кожного студента.

Головним у визначенні параметрів навчального процесу при такій системі є встановлення найбільш раціонального співвідношення тривалості групової роботи, коли викладач працює з усіма студентами, та індивідуальної роботи з кожним студентом, а також тривалості самостійної роботи кожного студента як на занятті, так і вдома. Тому вищезазначена система навчання передбачає збільшення частки самостійної роботи студентів на занятті; нормалізацію завантаженості студентів домашньою самостійною роботою за рахунок збільшення її частки на аудиторних заняттях; суміщення індивідуальної роботи викладача з кожним студентом та самостійної роботи решти студентів на занятті; організацію самостійної роботи без втручання викладача за рахунок розширення індивідуалізації процесу навчання [3, с4].

Зростаюча інтенсифікація навчального процесу вимагає застосування нових технічних засобів у навчанні іноземних мов. Це допомагає студентам швидше подолати психологічні бар'єри, що, як правило, ускладнюють оволодіння усним мовленням, а навчитись мовленню неможливо без аудіювання [3, с.23]. Саме аудіовізуальні засоби дають можливість виробити у студентів навички сприймання на слух нових зразків на основі слухових образів. Використання аудіо- та відеокурсів надає можливість значно розширити діапазон аудіювання, адже студенти звикають до голосу та темпу мовлення викладача і нерідко виявляють розгубленість, коли до них з елементарними питаннями звертається незнайома людина [4, с.20–21]. Навчальні аудіо-та відео матеріали сприяють формуванню швидкої мовленнєвої реакції. Надзвичайно позитивне значення має перебування (навіть короткострокове) в іншомовному середовищі, оскільки студенти завдяки штучно створеній віртуальній ситуації можуть самі бути співучасниками подій, які розгортаються перед ними у слуховому та зоровому варіантах. Незмінюваність відеопрограми (а також зупинка аудіофонограми) надають можливість для багаторазового повторення і успішного моделювання фонетичних, лексичних та граматичних одиниць. Це, в свою чергу, створює сприятливі умови для формування мовленнєвих навичок і вмінь.

Контроль розуміння аудіо- та відеоматеріалу здійснюється шляхом відповідей на запитання викладача, усного та письмового відтворення звукового тексту, перекладу на рідну мову. Для полегшення сприймання незнайомого тексту ми практикуємо попереднє ознайомлення з новою лексикою, власними та географічними назвами.[4, с.7]

У ході мовної підготовки спеціалістів викладач має навчити основам спілкування й етиці спілкування. Одним з підходів є системність. Системність, завдяки якій ми можемо осмислювати деякі аспекти одного поняття в термінах іншого поняття (наприклад, спору в термінах змагання), за необхідності

затемнює інші аспекти даного поняття. Метафора дозволяє нам сконцентруватися на одному аспекті поняття (наприклад, на пошуку спільного, а не окремого). Тобто метафора, метафоричне поняття може дозволити уникнути моментів загострення протиріч.

Висновки. Пошуки оптимальних прийомів та методів навчання допомагають урізноманітнювати форми навчання, відтворювати мовні ситуації та ситуативні події, продуктивно використовувати час та знімати напругу на занятті, а також переконати студента в тому, що іноземна мова – це реальний засіб спілкування, за допомогою якого він може виразити себе як особистість, що мовна культура, соціальна комунікація, вміння спілкуватися є спільним для всіх народів надбання.

Перспективи подальшого вивчення. Задекларована й частково розглянута проблема залишається актуальною і з погляду когнітивної лінгвістики, і з погляду психолінгвістики, і в контексті професійної підготовки спеціалістів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатова В.М. Категории вежливости в современном японском языке. – М: Либроком, 2009. – 152 с.
2. Борботько В.Г. Принципы формирования дискурса: От психолінгвістики к лінгвосинергетике. Изд.2., 2007. – 288 с.
3. Бріт Н.М., Єлисеєва В.Л. Індивідуалізація навчання іноземної мови в немовнім вузі. Проблеми методичної підготовки студентів-філологів у педвузі. Матеріали конференції. – Ж.: Журфонд, 1996. – 95 с.
4. Кузьмичёва Т.Н. Технические средства в обучении английскому языку. – Л.: Просвещение, 1979. – 135 с.
5. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування: Курс лекцій – К.: МАУП, 1999. – 208 с.
6. Горбул О.Д. Ділова українська мова. – К., 2004. – 222 с.
7. Кошова Л.С. Особливості інтерактивної моделі навчання // Нові горизонти та перспективи філологічної науки та педагогічної практики: Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. – Д.: Вид-во Дніпропетр.ун-у, 2004. – С. 52–54.
8. Пашенко В. Українська – не жаргон // Уряд. кур'єр. – 2005. – 15 квіт. – № 70.
9. Пашенко В. Українська – не жаргон // Уряд. кур'єр. – 2005. – 15 квіт. – № 70.
10. Плотницька І.М. Ділова українська мова у сфері державного управління: Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 192 с.

УДК 811.161.1'42

К ОБОСНОВАНІЮ КАТЕГОРИИ ГЕНДЕРА В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Алла Андрухович
(Киев, Украина)

Стаття присвячена таким категоріям, як гендер, гендерна лінгвістика, або лінгвогендерологія, в сучасному науковому дискурсі. Висвітлюється походження, значення, функції та варіативність вживання й використання цих понять. Автор аналізує дослідження щодо характеру та динаміки